

Komil ijodida tasavvuf masalasi

Bo‘tayev Akramjon Ochilovich

JDPU o‘qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada Komil Xorazmiy ijodida tasavvufiy qarashlar talqini yoritilgan bo‘lib, shu o‘rinda shoir ijodiga mansub bir necha g‘azallar tahlilga olingan.

Kalit so‘zlar: Oriflik, tasavvuf ilmi, lirika, muqaddima, an‘ana, oshiqona

Аннотация В данной статье освещается трактовка мистических взглядов в творчестве Камиля Хорезми, анализируются несколько газелей, принадлежащих творчеству поэта.

Ключевые слова: мистика, лирика, вступление, традиция, романс.

Ann otation: In this article, the interpretation of mystical views in the work of Kamil Khorezmi is highlighted, and several ghazals belonging to the poet's work are analyzed.

Key words: mysticism, lyrics, introduction, tradition, romance

Kirish

Oriflik komil kishi erishishi lozim bo‘lgan sifatlarning eng go‘zalidir. Ana shunday ulug‘ daraja borki, bu-oshiqlikdir. Oshiqlik Allohning marhamatidir. Yaratganning ishqiga avvalo yaratilganlarga muhabbat qo‘yishlik bilan yetishiladi. Solix tariqat yo‘liga kirib, tasavvuf bosqichlaridan pog‘onama-pog‘ona ko‘tarilib borar ekan, u yuqori pog‘onadami yoki, quyi pog‘onami qalbida ishq bo‘lmasa, Haqqa oshiq bo‘lmasa, Yaratganning nazdida hech bir darajaga yetisha olmaydi. Chunki, shakldan ko‘ra mohiyat, mazmun muhimdir. Bu haqda ustoz olim N.Komilov quyidagicha fikr bildiradi: “Oshiqona tasavvuf ishqiy kechimalar, ishqiy-zavqiy irfonni birinchi o‘ringa qo‘yib, muhokama yuritadigan, to‘g‘rirog‘i muhokama-tafakkurdan ko‘ra his-hayajon, muhabbat shavq-zavqi toshqinini afzal ko‘radigan tasavvufdir”[1].

Komil Xorazmiy lirikasidan o‘rin olgan oshiqona mazmundagi g‘azallarda shoir majoz orqali Haqqa yetishishni niyat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Komil Xorazmiyning adabiy merosi bizgacha bir necha qo‘lyozma va toshbosma variantlardan iborat bitta devoni yetib kelgan. Bu variantlar bir biridan farq qiladi. M. Yunusov o‘zining Komil Xorazmiy hayoti va ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotida “Devoni Komil”ning tuzilishi va toshbosma variantlarini o‘rganar ekan: “Komil devonlarining variantlari ichida shoirning hamma asarlarini o‘z ichiga olgani, mukammal deb hisoblash mumkin bo‘lgani, O‘zSSR FA. Sharqshunoslik institutida 1025 va 1949 inventar raqamlari ostida saqlanayotgan devonlardir... Bizning taxminiy hisobga ko‘ra mazkur nusxadagi she‘rlar 3680 baytni tashkil qiladi deyish, haqiqatga to‘g‘ri keladi.”[5] Shoirning bizga qoldirgan adabiy merosining asosiy qismi g‘azallar, muxammas, musaddas, musabba‘, murabba‘, muammo, ruboiy, qasida va masnaviylardan iborat bo‘lib, bular orasida asosiy o‘rinni g‘azallar tashkil qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Komil Xorazmiy lirikasi o‘zining shakli va ma‘naviy rang-barangligi, oshiq holining original ifodasi, lirik qahramon tuyg‘ularining go‘zal namunasi bilan o‘zi bilan zamondosh bo‘lgan ijodkorlardan ajralib turadi. Shoir ijodida o‘rni kelganda mumtoz adabiyotdan ulgu oladi, o‘rni kelganda o‘z zamonasining lirik an‘analarini davom ettiradi va o‘rni bilan ma‘rifatparvarlik g‘oyalarini akslantiradi. Shoirning har bir baytida Allohga(ilohey) va uning yaratqilariga(majoziy) bo‘lgan muhabbati-ISHQ akslanib turadi. Buning isboti o‘laroq quyida shoir lirikasidan oshiqona ruhda yozilgan bir nechta g‘azallarini tahlilga tortdik.

Shoirning o‘zining “Xat” radifli g‘azalida oshiq holatini quyidagicha tahlil qiladi:

Jonfizo labingg‘a to chiqdi, ey sumanbar, xat,

Mashqu muhr uchun bo‘ldi husn elig‘a ul sarxat.

Aksi orazing qildi sabz xatlaring gulrang,

Ro‘yiyo yozdilar gulgun kog‘az uzra ahmar xat.[4]

Oshiq yorini ta‘riflar ekan, sening jonbaxsh lablaring uzra mayin xat chiqmish(xat-yangi chiqqan mo‘ylov), husn eli ishq dastxatini bitmoq uchun sening husningga, xatingga oshiq bo‘ladilar. Bu o‘rinda shoir xat so‘zini mohirlik bilan qo‘llaganiga guvoh bo‘lamiz. Ya‘ni, Sening lablaring ustidan chiqqan xatlar-mayin tuklar, yo‘q u tuklar ham emas, husn, ishq ahillarining mashq etishlari uchun chizib

berilgan sarxatdir, deydi. (Sarxat-ustoz tomonida to‘g‘ri yozish uchun yozib beriladigan xat na‘munasidir. “Navoiy asarlari lug‘ati”dan) Keyingi misrada shoir yorning jamolini tabiat bilan uyg‘un holda tasvirlaydi. Sening xatlaring maysadek (yashil) edi, chehrangdagi quvonch ketgach ular gulrang ya‘ni qizil bo‘ldi. Go‘yoki, oq qog‘oz yuziga qizil xat bitilgandek. Oshiq shoir qalb kechinmalarini ifodaashda tashbih san‘atidan mohirona foydalanadi.

Xat, netong, ziyod etsa gar malohati husning,
Negakim erur mazmun shohidig‘a mazhar xat.
La‘l ila zumurradmu bir niginda yer tutg‘on,
Yo og‘izdamu gulgun la‘ling ila axzar xat.

Sening husningni va latofatingni oshirgan narsa ham xatingdir. La‘l, zumradlar bir yerda joylashganmi, yoki og‘zingdagi la‘l-qizil qimmatbaho toshlar, xatlaring yashil bo‘ldimi?!

Shoir bu ifodalar bilan yorning tishlari, lablari qizil yoqut-gul bo‘lsa, uning axzar xatlari yashil maysadir, demoqchi bo‘ladi. Shoir tashbih san‘atidan unumli foydalangan holda go‘yoki, yorning jamolini maysazor orasida o‘sgan qizil gulga qiyoslaydi.

Bor kitobi husnungda qoshlaring chu bismillo,
Ismi haq bila bo‘lg‘ay o‘ylakim musaddar xat.

Bilamizki, kotiblar qo‘lyozmalar, kitoblarni ko‘chirar ekan, xat yozishning turli usullari va shakllaridan foydalanganlar. Komil ham mohir xattot bo‘lgan. Shoir yashagan davrda yozuv arab alifbosiga asoslangan eski o‘zbek yozuvi bo‘lgan. Ma‘lumki, arab xarflari juda go‘zal shaklga ega. Xattotlar esa ularni yanada go‘zalroq ifodalashga intilganlar. “Bismilloh” so‘zi ham arab harflarida va o‘ziga hos yozuv turida yozilganda qoshning shaklini yodga soladi. Shoir yuqoridagi misrada ustalik bilan so‘z o‘yini qiladi. Qoshlar yuz a‘zolarining eng yuqorisida joylashganligi sabab, yuzni ochib beruvchi fotihaga qiyoslanadi. Ya‘ni, Yorning husni kitob bo‘lsa, qoshlari bismillohdir. Har qanday xat (shoir bu o‘rinda xat so‘zini maktub ma‘nosida qo‘llaydi), Haqning ismi bilan boshlanadi, deydi va bu o‘rinda ham tashbih san‘atidan unimli foydalanadi.

Kotibi qazo har kun onda mashq etar go‘yo,
Safhai jamolingkim, bordurur sarosar xat.
Qilsa ne ajab oxir husni kishvarin tasxir,

Mo‘rdin fuzun chekmish yuzi uzra lashkar xat.

Jamoling sahifasi boshdan oyoq go‘zaldir. Taqdir kotibi go‘yoki har kuni unda mashq qiladi. Bir kun kelib chumolidanda ko‘p xating lashkarlari husn mamlakatingni ishg‘ol qilsa ajabmas. Ushbu misralar orqali shoir yorning yuzidagi mayin tuklarga ishora qiladi va ularni lashkarlarga qiyoslaydi.

Xat ayon etib tong yo‘q qilsa husn elin tabe’,

Tig‘din qilur oson dahrni musaxxar xat.

Agar xatlaring sening husningga oshiqnlarni tobe’ qilsa, xatlaringni har biri o‘tkir tig‘ bo‘lib, dunyoni ishg‘ol etsa ajablanma. Shoir yor yuzidagi xat(tuk)larning kishilar qalbini ishg‘ol etishiga ishora qiladi.

Shoir bu g‘azalida so‘zlarni ustalik bilan qo‘llaydi. Komil Xorazmiy ijodida nafaqat, Navoiyning ta’siri, balki, Bobur Mirzoning ta’siri ham sezilib turadi. Bobur “ Xating aro uzoring sabza ichinda lola”nomli g‘azalida yorning yuzini tabiatga uyg‘un holda tasvirlaydi:

Xating aro uzoring sabza ichinda lola,

Ul chashmi purxumoring loladag‘i g‘azola.[3]

Shoir aytadiki, yuzingdagi mayda tuklar orasida chehrang go‘yoki, maysalar orasida turgan lolaga o‘xshaydi. Suzilib turgan ko‘zlaring esa lolalar orasida yurgan kiyik kabidir. Yoki, lolaning ichida kiyik boshining shaklini eslatuvchi o‘simtasi bo‘ladi. Shoir yorning ko‘zlarini unga mingzaydi.

Yoki, shoir “Bog‘” radifli g‘azalida bahor fasli kirib kelishi bilan bog‘ning g‘o‘zalliklarga to‘lishi va bog‘ning go‘zalligiga go‘zallik qo‘shgan yorning jamoli ekanligi haqida so‘zlaydi:

Sayr etarda dema gulbargi uza shabnam xayol,

Ming ko‘z ila gulshani husningga hayron bo‘ldi bog‘.

Komil Xorazmiyning badiiy mahorati va badiiy didi nihoyatda baland ekanligining sababi, shoir so‘zlarni chertib-chertib ishlatadi. Jummalarni puxta va mukammal tuzadi. Badiiy tasvirni sof va haqiqat bilan chizadiki, o‘quvchi bunday tasvirlarni tasavvur qilishda qiynalmaydi. Yuqoridagi misralarda ham shoir, gulbargga qo‘ngan shabnamlarni shabnam dema, balki, ular sen sayrga chiqqaningda sening husningga hayron boqib turgan gulshanning ko‘zlaridir, deb shabnamni ko‘zga qiyoslaydi. Shoir go‘zal tashxislash orqali original qiyosga erishadi. Shoir ijodida bu kabi qiyoslarni ko‘plab uchratishimiz mumkin.

Chunki tashrifi qudumingg‘a musharraf bo‘lmadi,

Lolau gular emas, boshdin-ayoq qon bo‘ldi bog‘...
Chunki dohil bo‘lmadi ul husn shohi bazmig‘a,
Komili bechorag‘a andoqki zindon bo‘ldi bog‘.[4]

Shoir g‘azalning muqaddima qismida bog‘ning go‘zalligi haqida so‘zlaydi. Va bu go‘zallikning sababchisi yorning husni ekanligini aytadi. Ammo g‘azalning oxirgi baytlarida shoir qalb sirini ochadi va bog‘dagi lola, gullarning qizilligi ularning uyalib turishidan emas, aksincha ular boshdan-oyoq qon bo‘ldi. Chunki, sening qadamingga, tashrifingga musharraf bo‘la olmadi, deydi. Shoir g‘azalning maqtasida o‘zining holi ham shu bog‘ning ahvolidan ekanligiga ishora qilib, menga ham sening husningni ko‘rish nasib etmadi. Shu sabab ham, bog‘ men uchun ham zindonga aylandi, deydi. Ushbu g‘azalda shoir o‘z taxallusini g‘azalning so‘nggi misrasida qo‘llaydi. Va bu hol g‘azalning asl ma‘nosiga va ifodasiga zinhor ta‘sir qilmaydi.

XULOSA

Komil Xorazmiy butun umri davomida murakkab siyosiy va ijtimoiy vaziyatlarning markazida bo‘lganligini hisobga olsak, shoir she‘riyatini nafaqat ilohiy ishq madhi, balki haqiqiy ma‘rifatparvarlik lirikasi deyishga arziydi.

Komil Xorazmiy ijod konsepsiyasida mumtoz lirik an‘analardan voz kechmagan holda, o‘ziga xos ijodiy yo‘lni topa olgan ijodkordir.

REFERENCES

1. Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Ёзувчи, 1996. – Б.47
2. М.В.Алимқуллова. Komil Xorazmiy g‘azalnavisligining adabiy-estetik omillari. Academic research in educational sciences (787-791b)
3. К.Хоразми. «Devon». –Т.: 1975
4. А.Найтметов. «Devon». –Т.: 1975 (14-b)
5. М.Юнусов. Komil Xorazmiy.:Toshkent-1969 (91-b)
6. М.Юнусов. Asrlar nidosi [Majmua], Т.,1982 (56-b)